

Собик СССРнинг айрим давлатлари 1930-йиллардаги коллективлаштириш ва очарчиликдан каттик азият чекдилар. 1933-йилда Ўзбекистонга, хусусан, ўзбек ерларида бугдой ўрнига пахта етиштирилиши айникса салбий таъсир кўрсатди. СССР даврида ташкил килинган ерларни коллективлаштиришнинг асосий окибатларидан бири очликдир. Ушбу инкироз кўплаб Совет давлатларига, айникса Марказий Осиёда таъсир кўрсатди. Орадан 80 йилдан кўпроқ вақт ўтгач, бир гуруҳ америкалик-ўзбек тарихчилари 1933 йилда Ўзбекистонни хонавайрон қилган ва деярли унутилган очарчиликка кизиқиш билдиришди. Тадқиқотчилар унинг қурбонларига, шунингдек, илгари нопок деб ҳисобланган картошка, помидор ва баклажон экинларининг пайдо бўлишига эътибор қаратишди. Бунинг окибатлари 2019 йил баҳорида "Танкид: Россия ва Евроосиё тарихидаги тадқиқотлар" журналида чоп этилган мақолада тасвирланган.

Марказий Осиёда 1930-йиллардаги коллективизация ва очарчиликдан энг кўп зарар кўрган Козогистон эди. Аммо Ўзбекистон ҳам бу фожиали воқеалардан четда қолмади, лекин бу ҳақида ҳали кам нарса маълум. Гувоҳларнинг кўпинча оғзаки баёнотларини йиғиш ва кўриб чиқиш ишлари ҳали тугалланмаган. Икки америкалик ва битта ўзбек тарихчи бу вазифани бажариб, мамлакатнинг етти туманидан камида 130 кишлоқ аҳолиси билан суҳбатлашди. 1900-1925 йилларда тугилган эркаклар ва аёллар ўзлари ёки ота-оналари орқали 1930-йилларнинг бошларида қолхозларга киритилган. Бир соатдан уч соатгача давом этган бу суҳбатлар ўзбек ёки тожик тилларида олиб борилди. Кўпинча бу бошқа фожиали воқеалар хотиралари билан қамбарчас боглиқ эди: фуқаролар уруши, очарчилик ёки Совет Иттифоқи даврида Улуг Ватан уруши деб номланган иккинчи Жаҳон уруши. Аммо собик Совет республикаларида 1930-йиллардаги очарчилик ошқор этилмаган тақдирда, респондентлар ўз хотираларини ушбу мавзуга бағишланган мақолалар ёки эшиттиришлар билан "тўлдириш" ҳавфи жуда чекланган эди. Шу сабабли, олимларнинг фикрича, хотиранинг мўртлиги ва ҳозирги замоннинг ўтмиш онгига таъсирига қарамай, тарихий ҳақиқат учун асосий тўсик, олинган материал ишончли.

Тарихчилар Ўзбекистонда 1930-йилларга нисбатан очарчилик, вайронагарчилик даврини билдирувчи Ўзбекча "очарчилик" атамасидан фойдаланадилар. Бу нафакат очлик тушунчасини, балки қурғокчилик, уруш ёки шунга ўхшаш вазиятлар туфайли озик-овқат таъминотининг кескин қамайишини ҳам англатади. Бу атама Украинада

коллективлаштириш сабаб бўлган очарчиликни тавсифловчи сўз Голодоморга жуда якин. Олимларни ўша пайтдаги овкатланиш одатлари, озик-овкатни қандай топиш мумкинлиги ёки тарқалган касалликлар қизиқтирган. Респондентлар орасида Марказий Осиёда ўз озик-овкат маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган дехкон хўжаликлари, колхоз ишчилари, уни ўз меҳнати билан сотиб олган пахтакорлар, мақоми туфайли очликдан қутулган колхоз оксоқоллари ва собик кулоқлар бор эди.

Совет ҳукумати маҳаллий Коммунистик партия беш йил ичида ўзбек пахтасининг 60 фоизини колхозларга тўплашни ваъда қилган 1929 йилга қадар Ўзбекистонда дехконларни уюштиришга мойил эмасди. Шундан сўнг фаоллар партиянинг устувор ҳудудни, яъни пахта етиштиришга ихтисослашган, аҳоли зич жойлашган Фарғона водийсини белгилашини қутмасдан, жамоа хўжалиқларини ташкил қилишга қиришдилар. 1931 йилда қўзланган мақсадлар ортиди: хўжалиқларининг 85 фоизи жамоавий эди. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг қишлоқ туманлари аҳолисининг кўпчилиги майда ер эгалари эди. Улар ўзларининг боғларида маҳсулот етиштириш имкониятини йўқотмасдан, худди шундай яшашда давом этишди, чунки расмийлар ижтимоий алоқаларни бузмаган. Тўғри, энди улар жамоавий эксплуатация учун ишлашлари ва бундан сезиларли даражада қамроқ даромад олишлари қерак эди, аммо уларнинг турмуш тарзи деярли ўзгармади. Қозоқлар ва туркманлар бундай қила олмадилар: коллективлаштириш уларнинг қорва молларини қусодара қилди ва аниъаналарини бутунлай бузиб, уларни бир ерга ўрнашиб олишга мажбур қилди. Бундан ташқари, тожик тоғларида 1925-1940 йиллар оралиғида 48 мингга яқин оила водийларга қўчиб қелиб, озик-овкат ва уй-жой билан тўлиқ давлатга қарам бўлган колхоз пахта хўжалиқларини ташкил қилди. Ўзбекистонда қишлоқ аҳолисининг қор-йўғи 5 фоизини ташкил этган беклар, айниқса, коллективлаштиришдан азият қечқан бўлиб, Қавқаз ва Украинага сургун қилинган ёки қойдаланилмаётган совхозларга қўчирилган. Бироқ Ўзбекистон ўзини-ўзи таъминлай олмади, совет иқтисодиётига қарам бўлганлиги сабабли Қозогистон ва Украинани қамраб олган очарчилик Республикага ҳам таъсир қилди. Россия империяси даврида баъзи ҳудудларда пахта етиштириш қўпайиб, уларни галла импортига қарам қилиб қўйди. Қакат 1925-1928 йилларда бу импорт 253 минг тоннадан 549 минг тоннагача ошган. Ўзбек ҳукумати қувозанатни сақлаш учун галлачиликни ривожлантиришга ҳаракат қилди, лекин бу донлар асосан қурук тупроқларга эқилган, барча сугориладиган ерлар пахта билан банд эди. 1932-1933 йилларда сув етишмаслиги туфайли галла ҳосили ўтган йилларга нисбатан учдан бир қисмга қам бўлган. Бундан ташқари, баъзи ҳудудларда авж олган коллективлаштириш ва очарчилик таъминотга путур етқазди. Хусусан, Россиядан қелаётган баъзи қарвонлар ярим йўлдан қайтиб қетишди. Шунда Ўзбекистон Коммунистик партияси Қремлга босим ўтқазилшга уринди: нон бўлмаса - пахта ҳам бўлмайди. 1932 йил май ойида Москва Форсдан дон сотиб олишга мажбур бўлди. Вазият яхшиланмаган қолда, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий қўмитасининг биринчи қотиби Акмал Иқрамов 1933 йил март ойида Йосиф Сталинга зудлик билан озик-овкат юборилшни ва очарчилик бошлангани ҳақида ҳабар беришни сўраб Телеграмма юборди.

Тез орада Ўзбекистонда ҳам озик-овкат қуаммоси пайдо бўлди. 130 респондентдан олтиқаси 1933 йилда ҳатто қишлоқ хўжалиги ҳудудларида ҳам уларнинг оила аъзолари очликдан ёки тифдан вафот этганини қўрган. Респондентларнинг ақсарияти совет ҳукумати ёки колхоз ташкилотларини айбламайдилар.

Респондентлар очарчилик пайтида тез-тез егуликлар ўзгариб турганини айтадилар: исмалок ва бошка ўтлар, пишмаган мевалар, маймунжон, ковун уруглари, сакич, шолгом, маккажўхори нони. Баъзилар нон пишириш учун унни барглар билан аралаштирган, бошқалар гумбак ичидаги ипак куртларини пиширишган. Яхшиямки, вазият итлар ёки курбакаларни ейиш, ҳатто каннибализм ҳолатлари қайд этилган Украина ва бошка қўшни вилоятлардаги каби дахшатларга етиб бормади.

Ҳақиқий озик-овкат инқилоби ўзбеклар русларнинг емиши ва нопок деб ҳисобланган овкатга мурожаат қилганларида содир бўлди. Шундай қилиб, илгари ем-хашак экинлари ҳисобланган маккажўхори очлик туфайли билан истеъмол қилина бошлади.

Мутахассисларнинг фикрига қўра, 1933 йилдаги очарчилик ва ундан кейин иккинчи Жаҳон уруши Ўзбекистонни Европанинг XVIII-XIX асрларда босиб ўтган йўлидан боришга: картошка ва помидор каби янги дунё сабзавотларига қўниқишга мажбур қилди. Шундай қилиб, 1930-йилларда картошка, қарам ва помидор аста-секин ўзбекларнинг қундалиқ ҳаётига қисман очарчилик, қисман коллективлаштириш туфайли қириб келди, Марказий ҳокимият эса минтақалар бўйича экин майдонларини бошқарган. Кейин улар "нопок" макомини йўқотдилар.

Сўров натижалари хайратланарли. Ўзбекистон 1930-йилларда очарчилик ва коллективизациядан азият чеккан бўлса-жа, бу Қозогистондаги вазият билан солиштирганда ҳолва эди. Қолхозчилар ўзбек дастурхонига янги мева ва сабзавотлар олиб келишди. Улар у ерда нафакат зарурат туфайли, балки ўзбеклар уларни қадрлай бошлагани учун ҳам қилишди.

Абу Муслим